

KONTINGENTNOST IDENTITETA

Kristina Peternai Andrić
IME I IDENTITET U KNJIŽEVNOJ TEORIJI

(Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2012.)

Rasprava o temeljima (osobnoga) identiteta, kontekstu njegove (ne)promjenjivosti te relacijskoj njegovoj naravi ne jenjava još od vremena Lockeja i Humea, da bi u modernoj i suvremenoj (književnoj) teorijskoj, filozofskoj i kulturološkoj misli postala polazištem svakoga promišljanja statusa pojedinca u relacijama stvarnoga, kao i mogućeg, odnosno literarnog svijeta. U studiji (retorički) naslovljenoj *Kome treba identitet?* Stuart Hall je 1996. godine pojam identiteta smjestio između esencijalizma i antiesencijalizma ističući njegovu kontingentnu narav, odnosno potenciju za različitost. Identitet uistinu, smješten ovako između dvaju suprotstavljenih tumačenja (od kojih potonjem pripada primat u suvremenoj teoriji) razotkriva svoju narav gole potencije koja izmiče podjednako oznakama stalnosti i nepromjenjivosti kao i nepotpunosti proizašle iz konteksta stalnoga (kontekstualnog) preispisivanja. Identitet naime i prije svojega kontekstualnog uobličenja koje se prepoznaje kao performativni „učinak jezika i diskursa uspostavljen u razlici prema drugima, ali i prema sebi” (Peternai Andrić 2012: 10) postoji u stanju potencije (koja se može, ali i ne mora ostvariti ili se može ostvariti na mnoštvo različitih načina). U tom je smislu identitet, pa zatim i cijeli proces identifikacije u svom neprekidnom trajanju, blizak Aristotelovoj usporedbi uma/mišljenja s pločicom za pisanje na kojoj još ništa nije za-

pisano. Naime, pozivajući se na Aristotelov opis voskom prekrivene pločice za pisanje u čiji površinski sloj pisar *stilusom* upisuje slova, Giorgio Agamben u studiji *Bartleby ili o kontingenciji* (2009: 15) upućuje na problematiku prelaska mišljenja kao čiste potencije u čin, odnosno određenu formu ističući kako um *nije neka stvar, nego bitak čiste potencije* koja uz postojanje ili djelovanje uključuje i mogućnost nepostojanja ili nedjelovanja.

Studija Kristine Peternai Andrić *Ime i identitet u književnoj teoriji* (Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2012.) problematici (de)konstrukcije identiteta pristupa upravo s opisanih teorijskih polazišta koja procesu identifikacije odriču svaku konačnost, dovršenost i nepromjenjivost uzimajući u obzir činjenicu njegove kontekstualne uvjetovanosti koja ga čini proizvodom (opetovanih i trenutačnih) *izbora*: „Ni jedan identitet ne može se javiti kao ‘čista prezentnost’ ili ‘objektivnost’, nego je svaki identitet kontingentan i nestabilan. (...) Identitet je privremena stabilizacija značenja, što znači da ne možemo govoriti o fiksnom entitetu, nego tek o postajanju” (Peternai Andrić 2012: 10–11). Privremena stabilizacija značenja na koju autorica upućuje rezultat je pristajanja uz jednu obrazinu (*personu*) koja pojedincu u određenom vremenskom periodu te u danim okolnostima jamči stanovitu prepoznatljivost i društveni status, uvijek proizašle iz usporedbom uvjetovane procjene

i usuglašavanja, na temelju čega zaključuje kako „se pojedinci okreću različitim ulogama u različitim periodima života ili u različitim situacijama” pa stoga „identitet nema jedan javni oblik” (Paternai Andrić 2012: 11). Upravo je moment izbora – lišen konačnosti *volje* i *nužnosti* – ono u čemu se ogleda kontingentna narav identiteta koji se u mnogostrukosti svojih ostvaraja na koje autorica upućuje pomalja, ponovo Agambenovim riječima, „u ravnoteži između prihvaćanja i odbijanja, između negacije i pozicije” (2009: 39). Identitet je prema tome nesvodiv na problematiku nužnosti odabira ili pak prilagodbe određene usporedbom (s drugima i sobom samim) i postoji jedino kao mogućnost vlastita o(ne)stvaranja. Baš kao što Sara Mills u *Feminističkoj stilistici* (1995) moć diskursa uočava u njegovoj sposobnosti/naravi istovremenog izricanja i potkopavanja ideologije, a Judith Butler subjekt smješta između (jezične) moći koja ga preegzistira i otpora koji joj on može suprotstaviti, identifikacijske prakse Paternai Andrić proučava kao procese stalnoga preobličavanja, odnosno dovođenja u pitanje pretpostavljenog. Pritom se nestabilnost identiteta koju autorica opetovano ističe kao temeljnu njegovu oznaku ne tumači isključivo kao neprekidno mijenjanje obrazaca prepoznatljivosti (uskakanje iz uloge u ulogu), već se identitet svojom varijabilnošću emancipira od svake nužnosti i uvjetovanosti te u konačnici postaje puko bivanje ili određeni način postojanja koji ne upućuje samo na odsutnost svake nepromjenjivosti nego podrazumijeva činjenicu da pojedinac u svakom trenutku može djelovati na jedan način (preuzeti određenu personu), ali i drugačije (u skladu s dru-

gom personom), no i opredijeliti se za odsutnost djelovanja.

Polazeći od teze o jezikom posredovanoj relaciji subjekta prema zbilji (*obrat prema jeziku*) autorica u raspravu o uspostavi identiteta uvodi problematiku imenovanja ističući kako se „najočitiji jezični modus uspostave identiteta postiže kroz davanje i korištenje imena” te kako „čin imenovanja predstavlja jezični angažman koji osigurava kulturne, rodne, nacionalne, političke i druge identitete (Paternai Andrić 2012: 11). Usredotočujući se na sociokulturnu uvjetovanost imenovanja, imena i identiteta te na odnos između imenovatelja i imenovanog, autorica u svoju studiju uključuje raznorodne relevantne teorijske pristupe: teoriju govornih činova, psihoanalitičku književnu teoriju, dekonstrukciju, teoriju roda, *queer*-teoriju te političku teoriju hegemonije. Čin imenovanja i ime samo u tom smislu postaju učinci performativnih, mahom etičko-političkih praksi, o(ne)stvarujući svoj potencijal u raznolikim (praksama moći i hegemonijskim praksama) kontekstima i situacijama. Uz performativno i diskurzivno shvaćen pojam identiteta autorica zatim u raspravu uključuje niz srodnih problema među kojima su „antiesencijalistički i kontingentan karakter stvorenih društvenih kategorija; diferencija kao pitanje nestabilnosti značenja u jeziku; koncepti iterabilnosti; ‘prošivni bod’; inzistiranje na politici razlike; raspršen karakter moći (mikropolja tvorbe političke moći i otpora); nužnost antagonizma (Paternai Andrić 2012: 12). Uključivanjem različitih, nerijetko sukobljenih teorijskih pristupa u studiju o identitetu autorica artikulira tezu o njegovoj plastičnosti suprotstavljajući mu istovremeno pojam imena kao svojevrsnoga sidrišta

koje kontingentnu identitetsku narav (nasilno) veže uz nepromjenjivu jezičnu oznaku suprotstavljajući tako potenciju *već* ostvarenom.

Stavljajući u suodnos Wittgensteinu i Derridaov pristup jeziku kao djelovanju autorica ističe srodnosti njihovih tumačenja označiteljskih praksi, pa iz teze o odnosnom karakteru jezika koji „između znaka i referenta postavlja arbitrarnu vezu” zbog čega „znakovi ne mogu imati izravnu referenciju prema nezavisnim objektima, nego izvode značenje kroz veze s drugim znakovima” (2012: 43) izvodi zaključak o kontekstualnoj prirodi svake, pa tako i identitetske tvorbe. U tom smislu promišljanje tvorbe identiteta o ovoj studiji ulazi u okvire (ko)relacionističkog poimanja sebstva koje se ostvaruje ili misli jedino kroz vlastito suočavanje sa svijetom, pa je tako i identitet ono u čemu se svijet otkriva, odnosno u skladu s načelom kontingencije, sadrži svoju potenciju za o(ne)stvarenje.

Studija se vraća Wittgensteinu i u poglavlju koje se bavi (ne)stabilnim odnosom imena i identiteta iz perspektive povijesti filozofije jezika, postavljajući i njegove koncepcije imena i imenovanja kao jezične igre bez čvrstih pravila za temelje nekoliko suvremenih književno-teorijskih pristupa proučavanoj problematici. Tako je navedeni odnos kroz sljedećih nekoliko poglavlja preispitan iz perspektive teorijskih pretpostavki dekonstrukcije, psihoanalitičke teorije, feminističke, odnosno rodne kritike te političke (i etičke) teorije.

Uz fokusiranje na koncepte „Edipova kompleksa” i „imena oca” u teorijama J. Lacana i S. Žižeka, autorica se u psihoanalitičkom ključu usredotočuje na temati-

ziranje „prošivnog boda” kao one točke u označiteljskom lancu u kojoj se kontingentnost značenja pretvara u privid čvrstoga značenja, sukobljavajući se tako s pojmom nužnosti. Prošivni bod, međutim, kao točka u kojoj je subjekt prišiven (doznačen) označitelju ne osvjetljava – ili čak poništava – kontingentnu narav ne samo imenovanja već i procesa identifikacije u cijelosti, s obzirom na to da se prišivanje „događa u retroaktivnom smjeru, odnosno značenjski je učinak uvijek proizveden unatrag” (2012: 137). Takvo je naknadno stabiliziranje značenja uz koje se veže pojam imenovanja vrsta obvezujućeg ugovora, sidrenja identiteta u formu prepoznatljivosti (a samim time i nepromjenjivosti) kojim se učvršćuju „lebdeći označitelji”. Ime se na taj način suprotstavlja potenciji identiteta da bude nešto drugo ili čak da i ne bude lišavajući ga konteksta stalnoga izbora/biranja između danih mogućnosti i vežući uz jednoga označitelja i s njim povezano polje označenog te na taj način gradi iluziju stabilnosti.

Peternai Andrić nadalje kritiku opisanih psihoanalitičkih teorija, proučavanih kroz suodnos Lacanovih, Žižekovih i Kripkeovih teza, predstavlja iz perspektive teorije roda koja pod znak upitnika stavlja mogućnost ostvarenja trajna i prepoznatljiva identiteta (kroz vrijeme) temeljem oslanjanja na ugovorno dodjeljivanje i preuzimanje (osobnoga) imena. Performativna teorija roda Judith Butler s tezom o imenovanju kao prvom u lancu performativa koji sudjeluju u tvorbi subjekta odražava složenost pojma izbora na kojemu se temelji izgradnja identitetskog obrasca. U interpretaciji osnovnih koncepata Butleričine teorije Peternai

Andrić naglašava dvojni narav procesa formiranja identiteta koja se iskazuje negdje između potpune osobne slobode izbora (ničim ograničene potencije) i nizom normi fiksirane datosti. Koncept imenovanja tako subjekt stavlja u poziciju onoga koji je već određen („subjektiviziran“), no koji se na odaslani poziv može ili ne mora odazvati. Takav ambivalentan status subjekta i identiteta potvrđuje kontingentan njegov status kojemu pored tradicionalno definiranih mogućnosti podvrgavanja ili otpora moć valja pridodati i njegovu sposobnost da na zazine moći – ne odgovori. Premise Judith Butler autorica zatim rabi i kao polazište za raspravu o društvenoj uvjetovanosti, odnosno predefiniranosti, pa zatim i priznatošću identiteta, upozoravajući na prakse korekcije ponašanja subjekta koji vlastiti identitet ne prilagođava društvenim normama. Među takvim društvenim normama posebnu pozornost obraća konceptima patrijarhata i bračnoga ugovora kao najočitijim prikazima jezične tvorbe identiteta. U poglavlju o očinskim zakonima autorica zatim proširuje teoriju imena kao „čvrstog označitelja“ (Kripke) Žižekovim i Butleričinim tumačenjima imena kao nedostižno realnog, odnosno konstitutivno nepostojanog. Iz navedenih se teorija status subjekta ponovo pomalja kao presjecište (iterabilna praksa) danoga/predeterminiranoga i „obećanja novog i drukčijeg“ (2012: 154).

U sljedećem se poglavlju studije autorica vraća problematici normiranosti identiteta, povezujući je s jezičnim igrama te pitanjima etike i odgovornosti i oslanjajući se pritom najvećim dijelom na Wittgensteinove stavove o etici, Lyotardovo razrađivanje njegove koncepcije jezične

igre te Derridaovo tumačenje obveze i odgovornosti prema „drugom“. Kontingentnu narav imenom prizvanoga identiteta Peternai Andrić tako smješta u okvire Wittgensteinove teorije jezične igre izvedba kojih je povezana s područjem društvenih normi proizašlih iz djelatne moći kao njihova temelja. Analizom teorijskih pristupa pojmovima norme i moći (Foucault, Butler, Derrida) autorica nastavlja provodnu nit svoje studije ponovo ističući tezu o srednjoj poziciji subjekta kao učinka silnica moći koji je ujedno sposoban angažirati se u smislu aktivnog otpora hegemonijskim silnicama koje ga nastoje odrediti. Na opisani se kontekst nadovezuju prikazi Lyotardove primjene Wittgensteinovih teza sažeti u pretpostavci o heterogenom i kontekstualno uvjetovanom karakteru postmodernog znanja te zatim i problematike (etičke) odgovornosti kao odgovora na arbitrarna pravila kojima se utvrđuju značenja. Djelokrug etičkog djelovanja uključuje zatim i relaciju subjekt – drugi opisanu iz perspektive etičke teorije Judith Butler te filozofije sebstva Emmanuela Lévinasa. Poglavlje autorica zaključuje tezom o nemogućnosti uspostave identiteta lišenog odnosa prema drugome koji nužno uključuje princip antagonizma, postavljajući zatim pitanje „može li se taj antagonizam u modernoj demokraciji prevladati i tako eliminirati nasilje? (2012: 183) Studija tu prelazi na područje „logike hegemonije“ i „identifikacije s demokratskim vrijednostima“ iskazano u teorijama Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe.

Posljednje je poglavlje studije pokušaj odgovora na postavljeno pitanje o mogućnosti eliminiranja nasilja u modernim demokracijama te tematizira prijedlog „radikalne i pluralne“ demokracije Laclaua i

Mouffe kao protutežu dekonstrukciji identiteta kao nepotrebne kategorije. Povezujući navedenu teoriju s Derridaovom dekonstrukcijom autorica ističe obilježja kontingentnosti i manjkavosti činova suvremenih političkih institucija, dolazeći do zaključka kako je „stanje mogućnosti nečega – odluke – također stanje njegove nemogućnosti – neodlučivost” (2012: 194). Studija se zaključuje ponovnim promišljanjem problematike jezičnih igara, ovaj put u kontekstu teorije hegemonije i čitanja Wittgensteinovih „oblika života”, unutar kojih se smješta i Lacanova teorija prošivnog boda. Prikaz diskurzivnih teorija Laclaua i Mouffe autorica smješta u kontekst analize njihovih prednosti i nedostataka te kritike upućene im na račun teze o kontingentnost diskursa koja ispu-

šta iz vidokruga različita ograničenja – nužnosti – s kojima je suočena tvorba identiteta podjednako pojedinaca kao i društvenih grupa.

Kratak završni autoričin ekskurs o imenima i problematici imenovanja vraća nas na teren fragmentiranosti i pluralnosti subjektne pozicije koja se tek privremeno i uvjetno nastoji stabilizirati (primjerice prošivnim bodom), s naglaskom kako je svaki pokušaj stabilizacije značenja uvijek povezan s odnosima moći i kulturalne politike. Imenovanje se tako smješta u lanac praksi kojima se subjekta smješta u (ali potencijalno i isključuje iz) prihvatljive i normama određene okvire određene zajednice, praksi koje ga determiniraju i istovremeno ostavljaju prostora za različitost.

Danijela Marot Kiš